

KÜMELENME ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI

Ergin TEMEL*

Öz

Porter'ın ulusların zenginliği çalışması ile tanınan kümelenme kavramı araştırmacıların ilgi odağı haline gelmiştir. Dünyada başarılı uygulama örnekleri bulunan kümelenme üzerine uluslararası alanda çok sayıda çalışmalar yapılmıştır. Ulusal düzeyde 2000'li yıllardan sonra farklı sektör ve bölgelerde uygulanmaya başlanan kümelenme çalışmaları hem lisansüstü çalışmalara hemde makale çalışmalarına konu olmuştur. Bu çalışmanın amacı, ulusal düzeyde kümelenme literatürüne katkı sağlayan çalışmaların incelemesini yapmaktır.

Anahtar Kelimeler Kelimeler: kümelenme, kümelenme uygulamaları, sektörel uygulamalar.

LITERATURE REVIEW ON CLUSTERING

Abstract

The clustering concept, known for Porter's work on the wealth of nations, has become the focus of researchers' attention. Numerous studies have been carried out on the international arena on clusters with examples of successful applications in the world. Clustering studies starting to be implemented in different sectors and regions after 2000 at the national level have been the subject of both the studies of the graduate students and the articles. The purpose of this work is to examine the work that contributes to the national clustering literature.

Key Words: clustering, clustering applications, sectoral applications.

GİRİŞ

Kümelenme yaklaşımı rekabet gücünün artırılması, verimlilik, yenilikçilik, bölgesel kalkınma konusunda işletmelerin ve ülkelerin kullanmış olduğu yeni yöntem olarak Porter tarafından yönetim literatürüne kazandırılmıştır. Alfred Marshall ile temelleri atılan Michael Porter ile ün yapan kümelenme modeli işletmelerin ve sektörlerin karşılaştıkları yoğun rekabeti aşabilmek için kullandığı yeni yöntem olmuştur.

Kümelenme ile ilgili uluslararası oluşan deneyimler, yapılan çalışmaların kapsam ve hedeflerine bağlı olarak kümelenme politikalarının yerel, bölgesel ve ulusal

* Öğr.Gör.Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi Erbaa Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı, e-posta: ergin.temel@gop.edu.tr

düzeyde planlanıp uygulanabileceğini göstermektedir. Kümelenmelere yönelik girişimler, bölgesel ve ulusal rekabet edilebilirliği arttırdığı ve küresel rekabet edebilirliğin etkilerine karşı koymak için kullanılacak başlıca politika araçlarından biri olduğu kabul edilmektedir (Beyaz kitap, 2008: 13).

Kümelenme, işletmelerin kar düzeylerine ve devamlılığına sağladığı katkısı, girdi maliyetlerinin düşürülmesi, işletmelerin bireysel olarak ulaşamayacakları avantajlar elde etmesi, ihracat, satış ve verimliliğinin artırılması, inovasyon ve yeni teknolojilere yatırım yapılması, ilgili işletme ve kurumlarla ağ oluşturulması, yeni işletmelerin bölgeye çekilmesi gibi faydaları (Cansız, 2011: 11) nedeniyle yaygın olarak uygulama alanı bulmuştur.

Kümelenme, ulusal ve bölgesel rekabetçiliği arttıran bir yaklaşım olduğu için gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yoğun olarak kullanılan bir politika aracı haline gelmiştir. Türkiye’de de 2000’li yılların başında uygulama alanı bulan ve zamanla ülke genelinde uygulanmaya başlanan kümelenme çalışmaları, özellikle son 5 yıl içerisinde ciddi bir artış göstermiştir. Dokuzuncu Kalkınma Planı’nda kümelenmenin kamu kurumları tarafından destekleneceği ifade edilmiş ve dokuzuncu kalkınma planının takibinde çıkarılan yıllık programlarda da kümelerin kamu tarafından desteklenmesine yönelik tedbirler uygulamaya konmuştur (BSTB, 2012: 3).

Türkiye coğrafyasının ekonomik yapısı incelendiğinde, ekonomik kalkınmışlık itibarıyla bölgesel farklılıkların çok belirgin olduğu görülmektedir. Bölgeler arası oluşan farklılıkların giderilmesinde kullanılacak olan kümelenme önemli bir çözüm yöntemi olarak gösterilmektedir. Özellikle bölgeler bazında araştırmaların yapılması ve geliştirilmesi, bölgelerin öne çıkan sektörlerde uygulamaya geçilmesi kümelenme olgusunun giderek daha önemli hale geldiğini göstermektedir. Bazı bölgeler organik gıda üretiminde, bazıları savunma sanayinde, bazıları ise otomotiv sanayinde kümelenme uygulamalarını başlatarak bölgenin sektörel rekabet gücünü arttırmışlardır (Yüzbaşıoğlu vd., 2016: 188).

Bu makalede dünyada yaygın kullanım alanı bulan kümelenmenin kavramsal çerçevede anlatımı yapılarak ulusal düzeyde yapılan lisansüstü çalışmaları ile makale çalışmalarının incelemesi yapılmıştır. Lisansüstü düzeyinde yapılan çalışmaların detaylı incelemesi de yapılarak konunun araştırılma düzeyi derinleştirilmiştir.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kümelenme veya kümelenmeler, kullanım amaçlarına ve spesifik ilişkilere bağlı olarak çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Kümelenme, bir üretim zincirindeki işletmelere katma değer sağlayan, bir birine destek veren, bir birleriyle karşılıklı etkileşimde oldukları işletmelerin, bilgi üreten ajansların ve müşterilerin oluşturdukları üretim ağı'dır (OECD, 1996, 381).

Kümelenme; birbirleriyle ilişki halinde olan firmaları ve diğer kurumları kendi bünyesine dâhil ederek, bunları rekabetçilik temelinde bir araya getirmektedir. Kümelenme uzmanlaşmış tedarikçileri bir araya getirmesinin yanı sıra tüketiciler ile benzer malları üreten üreticiler (işgücü, teknoloji ve girdi unsurları açısından benzer olanlar) arasında kanallar kurar (Kuah, 2002: 212).

Kümelenme, belirli bir bölgede birbiriyle ilişkili olan kurumların ve birbirine üretim zincirinde bağlı olan işletmelerin oluşturdukları coğrafi yakınlık ile işletmelerin birbirlerini tamamladıkları ve aralarında işbirliği yaptıkları oluşumdur (Malmberg - Power, 2006: 55). İşletmelerin ve üretim zincirindeki destek işletmelerin birlikte hareket etme sinerjisiyle küme içinde yer alan işletmeler kendilerini geliştirerek rekabet avantajı elde ederler (Margareta, 2014: 81).

Kümelenme ile akademik anlamda ilk çalışmayı yapan Michael Porter kümelenmeyi: aynı sektörde yer alan, aralarında işbirliği ve aynı zamanda rekabet olan işletmelerin, onlara mal/hizmet sağlayan tedarikçilerin, ilgili kurumların (üniversiteler, meslek kuruluşları, iş koluyla ilgili standartları belirleyen ve kontrol eden kurumlar vb) aynı coğrafi bölgede yoğunlaşmaları" olarak tanımlamıştır (Porter, 1998: 32).

Kümelenme, ortak ve / veya tamamlayıcılık ilişkisinde olan aktörlerin yer aldığı, bunların coğrafi yakınlık düzeyinde bağlantı içinde oldukları, bilgi akışı bağlamında bilgi ve teknoloji yoğun faaliyetlerin gerçekleştirildiği, bölgesel veya ulusal düzeyde ekonominin geneline önemli etkileri bulunan yapılanmalardır (Aziz - Norshashime, 2008: 353).

Yukarıdaki tanımlardan anlaşıldığı üzere kümelenme kavramı sadece mekânsal bir araya gelmeyi ifade etmemekte, aynı zamanda rekabet gücünün artırılması, bölgesel kalkınma, birlikte hareket etme, bilgi alış veriş, inovasyon, karşılıklı etkileşim de bulunma ve kamu desteğinin sağlanmasını ifade eden yönetim modelidir.

Kümeye dahil olmanın işletmelere önemli avantajlar sağladığı genel olarak kabul edilmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, belli sektörlerin belli bölgelerde

yoğunlaşarak sektörel kümeler oluşturdıkları ve kümelenmeyle işletmelerin faaliyetleri için gerekli olan bilgiye, teknolojiye ve uzman işgücüne ulaşarak üretim maliyetlerini düşürdükleri tespit edilmiştir. Kümelenmenin, rekabet avantajının elde edilmesinde önemli bir unsur olduğu kabul edilmiştir. Küresel bir ekonomide rekabet avantajı elde edebilmek rakiplerin ulaşamayacağı yerel kaynakları kullanabilmeye dayanmaktadır (Porter, 1998: 77)

Kümelenmenin Porter ile popüler olduğu günden bu güne kadar uygulama alanında ve araştırmalarda incelenen konular arasında göstermiş olduğu artış nedeni firmalara, bölgelere ve ülkelere sağladığı rekabet edebilirlik, yenilik, bölgesel kalkınma, maliyet avantajı faydaları sağlamış olmasıdır. Elde edilen faydaların başarılı küme uygulamaları ile desteklenmiş olması araştırmalarda incelenen konular arasında ön plana çıkmasında etkili olmuştur.

II. KÜMELENME LİTERATÜR TARAMASI

Porter'ın 1990 yılında yayınlandığı *The Competitive Advantage of Nations* çalışmasıyla tanınan kümelenme modeli değişik ülkelerde değişik yazarlar tarafından araştırmaya konu olmuştur. Kümelenme ile ilgili sayısız lisansüstü tez ve makale çalışmaları yapılmıştır. Kümelenme konusunda ulusal yazında yapılmış belli başlı çalışmalar şöyledir;

Keskin (2009), Isparta ilinin ve bölgenin kalkınma çabalarını ve Isparta Orman Ürünleri Endüstrisi kümelenmesini incelemiştir. Çalışma sonucunda Isparta ili orman ürünleri kümelenme çalışmasında kümelenme için yeterli sayıda işletmenin ve destekleyici firmanın ve girdilerin bulunduğunu tespit etmiştir. Bölgenin ve bölgedeki işletmelerin rekabet güçlerinin artırılması için kümelenme çalışmalarının yapılmasının önemli bir girişim olacağı tespit edilmiştir. Çalışmada bölgedeki firmalara yapılan Porter'ın karo analizi ile girdi şartları ve talep şartları, ilgili ve destekleyici sektörler, firma stratejisi ve rekabet açısından değerlendirilmiştir. Üniversite ve devlet kurumlarından yeterli derecede faydalanılmadığı, inovasyon, Ar- Ge, pazarlama stratejileri için kümelenme ile üniversite sanayi işbirliğinin yapılabileceği tespit edilmiştir.

Oral (2014), çalışmasında, dünyada bir çok ülkenin bölgesel kalkınma için kullandığı ve bir politika haline getirdiği kümelenmenin işletmelere spesifik anlamda ne gibi yararlar sağladığı / sağlamadığını Ostim bölgesi için Haziran 2013 tarihi itibarıyla 65 adet işletme ile anket yöntemini kullanarak ölçmeyi amaçlanmıştır. Anket

de, Ostim bölgesinde; işletmelerin inovasyon gücünün ne boyutta olduğu, yapay olarak oluşturulmuş sanayi kümelerinin firmalara gerçekten bir katkı sağlayıp sağlamadığı, kümelenmenin işletmelere doğrudan spesifik faydasının neler olduğu gibi sorularla cevap aranmıştır. Ankete veriler cevaplar sonucunda Ostim kümesinin, işletmelere genel olarak yeni fikirler edinme, firmanın tanıtımı, fuar ve toplantılara katılım gibi konularda yarar sağladığı ancak performans, kârlılık, istihdam, işgücü verimliliği ve temini konularında etkisi olmadığı sonucuna varmıştır. Ostim kümesi için işletmelere; ürün kalitesini artırmada, yeni ürün oluşturmada, organizasyon yapısını ve üretim süreçlerini yenilemede, pazarlamada, işle ilgili yeni bilgiler kazanmada, teknoloji transferinde, yeni iş bağlantıları kurmada diğer küme üyesi işletmelerden kayda değer bir fayda sağlayamadığı da tespit edilmiştir. Ostim kümesi için bu sonuçların elde edilmesinde Ostim kümesinin yeni olmasının etkili olduğuna vurgu yapılmıştır.

Alüftekin vd. (2009), çalışmalarında uluslararası rekabet ve küresel krizler sonucunda Türkiye Hazır Giyim ve Tekstil sektörünün rekabet avantajı kazanabilmesi için dünyada ve Türkiye’de uygulanan “kümelenme” politikalarının tekstil ve hazır giyim sektörü için önemini araştırmışlardır. Çalışmada kümelenme modelinin uygulanması ile sektörün hem mevcut sorunlarının hem de küresel krizden dolayı ortaya çıkan rekabet dezavantajının ortadan kalkabileceği sonucuna varılmıştır. Kümelenme ile kayıt dışı istihdamın önlenmesine fayda sağlanacağı, birlikte hareket ederek hammadde temini, birlikte üretim, ortak pazarlama yapılabileceği ve devlet teşviklerden daha fazla yararlanılabileceği ifade edilmiştir. Uygulanacak kümelenme çalışması ile Sanayi – Üniversite işbirliği sayesinde Ar-Ge faaliyetleri ve teknolojik laboratuvarların oluşturulması sektörde yenilik ve inovasyon sağlanabileceği sonucuna varılmıştır.

Süygün (2013), çalışmasında Mersin yaş meyve sebze kümesinin yapısını, işleyiş süreçlerini, yönetim dinamiklerini ortaya çıkarmak, kümenin ilerideki gelişimini tahmin etmek ve varsa kümenin eksiklerini tespit edip çözümü için önerilerde bulunmayı amaçlamıştır. Mersin yaş meyve ve sebze kümesinin liman, demiryolu, karayolu bağlantılarına, hedef pazarlara yakınlık, uzmanlaşmış tedarik hizmetleri ve güçlü lojistik altyapı gibi önemli rekabetçi avantajlarına sahip olduğunu tespit etmiştir. Kümenin, faaliyeti boyunca kamu kurumlarından finansal destek almadığı, ihracatçı firmalar, tedarikçiler, meslek örgütler gibi kurumlarla gelişimini devam ettirdiği tespit edilmiştir. Kümenin uluslararası ağlara üye olduğu, küme yönetiminin ulusal düzeyde

sektör otoritesi olma yolunda ilerlediği, alternatif finans kaynaklarından faydalanmak için adımlar atıldığı ve kümenin yurtdışında tanıtımının yapıldığı da tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca kümenin ortak hareket etme, inovasyon, pazarlama konusunda destek beklentisinin olduğu sonucuna da varılmıştır.

Kunt (2010), KOBİ'lerin rekabetçi avantaj sağlamalarında kümelenmenin rolünü farklı ülke ve sektörlerden örnekler üzerinden incelediği bir çalışma yapmıştır. Çalışma ile kümelenmenin KOBİ'lere bölgesel yenilikçilik, rekabet avantajı, yeni iş alanları, istihdam, dışa açılma ve uzmanlaşma gibi alanlarda olumlu tesir ettiği sonucuna varmıştır.

Temel (2017), çalışmasında kümelenmenin üretim maliyetlerine etkilerini tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada Erbaa'daki tuğla fabrikalarında kümelenmenin üretim maliyetlerine etkileri tespit etmek için 2015 maliyet verileri kullanılarak kümelenme öncesi üretim maliyetleri ve kümelenme sonrası üretim maliyetleri tespit etmiştir. Çalışmanın sonucunda tuğla fabrikaları için kümelenmenin üretim maliyetlerinin azalmasında etkili olacağı, maliyet azalışının kapasite seviyesine göre farklılık göstereceği tespit edilmiştir.

İmer (2015), çalışmasında kümelenme ile rekabet gücü arasındaki pozitif bir ilişkinin varlığını test etmeyi amaçlamıştır. Sektörel küme tespitinde temel yöntem olarak yerleşme katsayıları endeksi ile yardımcı yöntemler olarak Gini bölgesel uzmanlaşma ve Gini endüstriyel yoğunlaşma endeksleri, rekabet gücü tespitinde ise Vollarth yaklaşımı rekabet üstünlüğü endeksini kullanmıştır. Test kapsamında seçilmiş dokuz İBBS düzey 2 bölge bazında kümelenmeye ilişkin analiz bulguları ile rekabet edilebilirliğe ilişkin analiz bulguları arasında korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda TR 33 (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak) ve TR 41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) düzey 2 bölgeleri için sektörel kümelenme ile rekabet gücü arasında pozitif yönde güçlü bir ilişkiyi tespit etmiştir. TR 10 (İstanbul), TR 31 (İzmir) ve TR 51 (Ankara) düzey 2 bölgelerinde tez doğrulanamamıştır.

Çetin vd.(2016), firma yöneticilerinin kümelenme sürecinden beklentilerini ortaya tespit etmek ve kümelenmelerin inovasyonu arttıracığı varsayımını araştırmak için Samsun Medikal Sanayi Kümesini analiz etmiştir. Çalışma sonucunda kümeye dahil olan işletmelerin yöneticileri kümelenmeyi devletin başlatıp sürdüreceği ve daha fazla devleti ilgilendiren bir faaliyet olduğu görüşüne sahip oldukları tespit edilmiştir. Kümeye dahil işletmelerin yöneticileri, devletin kümelenme konusunda verdiği sözleri tutmadıkları ve kümelenme sürecini sahipsiz bıraktıkları, devletten daha fazla destek

bekledikleri, kümelenmede üniversite ile yeterince işbirliği yapamadığı, ürün geliştirme, ürün alımı ve eğitim konularında üniversitelerden daha fazla destek bekledikleri tespit edilmiştir. Kümelenme için yerel yönetimlerin işletmelere fiziksel üretim yapacakları mekan sunmadıkları ifade edilmiş ve kümeye dahil olan işletmeler yerel yönetimlerden medikal sanayinin birlikte kullanacağı mekanın oluşturulma istekleri bulunmaktadır. Araştırma ile işletmeler arasında güven ve işbirliği kültürünün gelişmediği de tespit edilmiştir. Kümelenmenin inovasyon türlerine etkisi değerlendirilmiş, kümelenmenin pazarlama ve yönetim inovasyonuna olumlu değişimler yaptığı ancak inovasyonun diğer türleri bağlamında hedeflenen düzeye ulaşamadığı tespit edilmiştir.

Yüzbaşıoğlu ve arkadaşları (2016), çalışmalarında günümüzde bölgesel rekabet üstünlüğünün sağlanmasında önemli katkısı olan kümelenmenin Uşak ili için potansiyel sektörlerin tespit etmeyi amaçlamışlardır. Uşak ilinde ev tekstili, dericilik, geri dönüşüm iplik sektörü için kümelenme çalışmalarının yapıldığı ve kümelenme potansiyelinin olduğu tespit edilmiştir. Uşak ili için turizm kümelenme potansiyeli incelenmiş ve termal turizm için kümelenme potansiyelinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Alsaç (2010), gelişmiş ülkelerde bölgesel kalkınma ve rekabet avantajı elde etmek için ülke politikası haline gelen kümelenmenin Türkiye'deki gelişimini incelenmiştir. Çalışmada Türkiye'de kümelenme yönünden kurumlar tarafından verilen destekleri değerlendirmiştir. Türkiye'de kümelenmelerin desteklenmesi amacıyla stratejik bir çerçeve çizilmesine, belirli merkezi aktörlerin rollerinin netleştirilmesine, bir yönetim yapısı kurulmasına ve kurumlar arası koordinasyon sağlanmasına ihtiyaç duyulduğuna vurgu yapılmıştır. Çalışmasının sonucunda kümelenme destekleri için bir model geliştirmiştir. Geliştirilen kümelenme destek modelinin politika düzeyinde, program düzeyinde ve bölgesel düzeyde olmak üzere üç temel seviyede olması gerektiği önerisinde bulunmuştur.

Sevsan ve arkadaşları (2013), zafer kalkınma ajansı desteği ile "Turgutlu İnovasyon Temelli Kümelenme Stratejik Planı" başlıklı proje yapmışlardır. Çalışmada, Turgutlu'daki Tuğla ve kiremit fabrikaları ile makine sanayinin durum analizi, porter'ın elmas analizi, SWOT analizi yapılarak kümelenme durumları tespit edilmiştir. Araştırmada, elmas modeli kullanılarak sektörün rekabetçilik analizi ile girdi koşulları, rekabet durumu, ilgili ve destekleyici kurumlar, firma stratejileri ve rekabet yapısı analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, hammadde, kalifiye işçilik, destek

endüstrilerin varlığı, bölgenin coğrafi uygunluğu açısından rekabet gücü açısından olumlu iken ortak pazarlama, üniversite-sanayi işbirliği, Ar-Ge, İnovasyon, işletmeler arası işbirliği ve ortak hareket kabiliyeti, üretim teknolojileri, devlet teşviklerinden faydalanma açısından yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada ayrıca swot analizi ile sektörün Güçlü – Zayıf, Fırsat - Tehditler tespit edilmiş ve sonuçlara göre eylem planları hazırlanmıştır.

Tutar vd.(2011), çalışmalarında kümelenmenin yerel kalkınma ile ilişkisini incelemişlerdir. Kümelenmenin bölgesel rekabet, verimlilik, yenilik ve yeni iş imkanlarına katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Çalışmada Türkiye'nin kümelenme modeli çerçevesinde SWOT analizi yapılmıştır. Yapılan SWOT analizinde; Güçlü yön olarak; sanayinin KOBİ'ler üzerine inşa edildiği, doğal yığılmaların mevcut olduğu, teşvik yasası ile birçok ilin teşvik kapsamında olduğu, genç ve nitelikli işgücüne sahip olduğu, zayıf yön olarak; destek mekanizmasının eksik olduğu, şirket-kamu kuruluşları – üniversite sarmalının verimsiz çalıştığı, işbirliği ve iş ortaklığı kültürünün zayıf olduğu, kümelenme kavramının henüz iyi anlaşılamadığı, alt yapının yetersiz olduğu, fırsatlar olarak; daha fazla Ar-Ge yapabilme imkanı bulunduğu, yenilikçilik imkanlarına sahip olunduğu, Türkiye'nin stratejik konumu, AB'ye katılım sürecinin devam ettiği, Tehdit olarak; yerel paydaşların kapasitelerinin ve potansiyellerin belirsizliği, güven eksikliği, kamu ve özel sektörde kümelenmenin bilinirliğinin eksikliği, terör olayları nedeniyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde artan oranda göç oluştuğu tespit edilmiştir.

Kaygalak (2013), endüstriyel kümelenmenin bölgeselleşme süreci üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla çalışma yapmıştır. Çalışmada endüstriyel kümelerin birer sosyo-mekânsal organizasyon biçimi olarak görülmüş ve kümeleri oluşturan sektörlerin zaman içerisinde gelişip yaygınlaşmasıyla bulunduğu il sınırlarını aşarak bölgesel düzeye ulaşacağı ileri sürülmüştür. Türkiye'de 1980 sonrası sanayi coğrafyasında iller düzeyinde kümelenme eğiliminin durumu mekânsal istatistik analizi yöntemi ile sorgulanmıştır. Endüstriyel kümeyi oluşturan sektörlerin evrimleşmesinin, çatallanma düzeyleri Uşak Geri Dönüşüm Kümesi örneğinde incelemiştir. Araştırma sonucunda belli sektörler itibarıyla endüstriyel kümelenmenin coğrafi boyutları giderek büyüdüğü ve tek tek il sınırları aşarak birden çok ili içine alan bölgesel bir boyuta ulaştığı tespit edilmiştir.

Şahin (2016), "Kümelenmenin KOBİ'lerin İhracat Performansına Etkisi: Kuyumcukent Örneği" başlıklı çalışmada kümelenmenin KOBİ'lerin ihracat

performansına etkisinin olup olmadığını kuyumcukent incelemesiyle tespit etmeyi amaçlamıştır. Araştırma sonucunda Kuyumcukent kümelenmesinde KOBİ'lerin rekabet gücünü ve ihracat performansını arttırdığını ancak bu artış yalnızca kümeden kaynaklı olmadığını işletmelerin kendi performansı ile de bağlantılı olduğunu belirlemiştir. Kuyumcukent kümesinin olgun bir kümeye dönüşmesi ve işletmelerin tamamının ihracat performansının arttırılması amacıyla; kümede güvene dayalı ilişkilerinin geliştirilerek bilgi akışının sağlanması, firmaların ortak AR-GE ve inovasyon için teşvik edilmesi, sermaye ve finansman sorununun çözülmesi, ortak yurtdışı fuar organizasyonlarının küme yönetimi tarafından düzenlenmesi gibi çeşitli önerilerde bulunmuştur.

Bacanak ve altaş (2011), kümelenme politikaları üzerine çalışmışlardır. Kümelenme politikasının bireysel olarak bir firmanın veya özel bir sektörün desteklenmesinden firmaların ve kurumların işbirliği faaliyetlerinin desteklenmesine doğru oluşan bir politika olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmada kümelenme politikasında bölgesel kalkınma politikaları, sanayi politikaları, bilim ve teknoloji politikaları, KOBİ gelişim politikaları ve dış ticaret politikaları olmak üzere beş politika alanının kesişim noktasında olduğu ifade edilmiştir. Kümelenme politikalarının başarısı için tek bir reçetenin olmadığına, kümelenme politikasının şekillendirilmesinde her bir kümenin ihtiyaçları analiz edilerek, kümenin ihtiyacına cevap verebilecek bir modelin tasarlanması gerektiğine vurgu yapılmıştır. İhtiyaçlara odaklanmadan suni olarak oluşturulan, çoğunlukla yüksek teknolojiye kümelenmelere büyük ölçekte harcamalar yapmak kamu kaynaklarının israfına neden olacağı sonucuna varmışlardır.

Kuşat (2010), turizm sektöründe kümelenme olgusu ile yapılabilecekleri ortaya koymak için çalışma yapmıştır. Makro ekonomik politikaların kamu otoritesi tarafından başlatılarak turizm geliştirme hareketlerine odaklanmaya ihtiyaç olduğuna vurgu yapmıştır. Turizmde sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için, sektör içerisinde yer alan en küçük yapıdan en büyük yapıya kadar tüm oluşumların kamu otoritesi ile yakın ilişki içerisinde olmaları ve birbirlerine destek çıkmalarına ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Turizmde oluşturulacak kümelenme çalışmaları ile kamu kurumları ve firmaların koordinesi ile turistik arz ve talep dengesinin sağlanacağına, değişen koşullar çerçevesinde turizm sektörüne yeniden destek çıkılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Yiğit (2014), kümelenme teorisinin gelişimini incelemek amacıyla çalışma yapmıştır. Çalışmada kümelenmenin bugünkü halini alıncaya kadar katkı yapan teorileri ele alarak incelemiştir. Kümelenmenin gelişimine yardımcı olan teorileri; geleneksel konum ve yığılma teorileri, endüstriyel bölgeler teorisi, İtalyan sanayi bölgeleri ve yenilikçi çevreler teorisi, yeni sanayi odakları teorisi, yeni ekonomik coğrafya teorisi, kümelenme teorisi olarak sıralamıştır. Teorilerde genel olarak maliyet etkinliği sağlamak amacıyla işletmelerin bölgesel yoğunlaşma eğiliminde oldukları ifade edilmiştir.

Yıldız ve Alp (2014), Kars kaşar peyniri endüstrisi kümesinin rekabetçilik düzeyini tespit etmek amacıyla çalışma yapmışlardır. Kaşar üretimi hakkında bilgi sahibi olan tedarikçi, üretici, satıcı, müşteri, kamu ve üniversite personeli olan 60 paydaşla görüşülmüş ve Porter'ın elmas modelindeki girdi koşulları, talep koşulları, ilgili sektörler, rekabet koşulları ve devlet desteği boyutları yönünden incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda kümenin girdi koşullarında sütün ve süt dışı üretim elemanlarının tedarik edilmesi, talep koşullarında markalaşma, tanıtım ve ihracatın artırılması, ilgili ve destekleyici sektörler koşullarında kaşarcılar birliği ile üniversitenin desteği, rekabet koşullarında işletmelerin rekabet stratejilerinin belirlenmesi ve devlet desteğinin kontrol aşamalarında problemlerin olduğu tespit edilmiştir.

Akdağ vd (2014), Diyarbakır Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe kümelenme düzeyini tespit için etmek için çalışma yapmışlardır. Çalışmayla Diyarbakır Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü İçin Küme Haritası ve Rekabet Elması oluşturulmuştur. Çalışma ile elde edilen küme haritasından değer zincirinden ayrılan halkalar ile sektör için tamamlanması gereken aktörler tespit edilmiştir. Küme haritasından elde edilen bulgulara göre iplik, dokuma ve boyalı kumaş üretimi, yan sanayi ürünleri ile makine ve yedek parça tedariki değer zincirinden ayrılan halkalar olarak bulunmuştur. Sektörü olumsuz etkileyen unsur olarak da işbirliği yapılacak kurumlar ile üretim, dağıtım ve fiziki altyapı yetersizlikleri gösterilmiştir.

Rekabet elmasından elde edilen verilere göre: girdi koşulları açısından mali kaynakların artırılması, kaliteli ve sürdürülebilir hammadde tedarikinin sağlanması, üretim öncesi hammaddenin analiz edilmesi, teknolojiyi kullanacak personel yetiştirilmesi, Firma stratejileri açısından küme aktörleri arasında işbirliğinin geliştirilmesi, ortak hareket edebilmek için ortak iş yapma kültürünün geliştirilmesi, uluslararası pazarlarda yer alabilmek için yerel iş ağlarının geliştirilmesi, Talep

Kümelenme Üzerine Literatür Taraması

koşulları açısından olumlu gelişmeler yapıldığı ancak kamu kurumlarının ürün temininde yerli ürünlere öncelikler verilmesi, Destekleyici kurum ve kuruluşlar açısından, Ar-Ge ve inovasyon alanlarında danışmanlık yapacak kurum ve kuruluşların olması, üniversite-sanayi işbirliğinin geliştirilmesi ve işletmelerin rekabet gücünü artıracak desteğin sağlanması gerektiği tespit edilmiştir.

Madran ve süygün (2014), Mersin Yaş Meyve Sebze Kümesinin gelişimini sağlıklı bir şekilde devam ettirip, başarılı bir küme örneği olabilmesi için yapılması gerekenleri tespit etmek amacıyla çalışma yapmışlardır. Çalışmada kümenin rekabetçilik düzeyi Porter'ın Elmas Modeli çerçevesinde araştırılmıştır. Araştırmanın sonucunda Mersin Yaş Meyve Sebze Kümesinin, organik bir küme olarak yaşam evresinin gelişme döneminde olduğu tespit edilmiştir Küme, kuruluşundan itibaren Türkiye geneli için sektör ihracatının üzerinde büyüyerek başarılı bir performans sergilediği ve kümelenme yaklaşımına uyumlu faaliyetleriyle geliştiği tespit edilmiştir. Kümenin daha fazla rekabetçi olabilmesi için kümeye vakıf veya dernek statüsü kazandırılması, Bilim sanayi ve teknoloji bakanlığı bünyesinde kümelere sağlanan desteklere başvurarak küme gelişimi için gerekli desteklerin sağlanması gerektiğine vurgu yapmışlardır.

Öz (2016), Bucak ilçesi mermer sektöründe faaliyette bulunan işletmelerin kümelenme düzeylerinin tespit edilmesi için çalışma yapmıştır. Çalışmada Bucak ilçesi mermer sektöründe faaliyet gösteren 48 işletme ile anket yöntemini kullanarak inceleme yapmıştır. Çalışmanın sonucunda mermer fabrikalarının makine ekipman, yedek parça ve hammadde tedariki açısından kümelenme düzeyinin güçlü olduğu, ocak ve mermer makine işletmelerinin kümelenme düzeylerinin zayıf olduğu tespit edilmiştir. Bucak ilçesi mermer sektörü işletmelerinin toplam kümelenme puanları yönünden değerlendirildiğinde araştırmaya katılan 33 firmanın yüksek derecede, 14 firmanın orta düzeyde ve 1 firmanın da düşük düzeyde kümelendiği tespit edilmiştir.

Herdem (2014), Konya ilinde yazılım ve Ar-Ge firmalarının küme yapısına uyup uymadığını araştırmak için çalışma yapmıştır. Araştırma sonucunda Konya yazılım kümelenmesi için kent merkezinde coğrafi bir yoğunlaşmanın var olduğunu ancak aktörler arasındaki ticari ilişkilerin asgari düzeyde olduğunu ve kümelenmeye uygun işbirliği ağları oluşturulmadığını tespit etmiştir. Konya yazılım ve Ar-Ge firmalarının kümelenmesi için coğrafi yığılma kümeye geçiş dönemindeki ihtiyaçlara odaklanmaları gerektiği ve politik önceliklerin buna göre şekillendirilmesi gerekliliği konusunda tavsiyelerde bulunmuştur.

Alp (2009), Bursa'daki PVC makineleri endüstrisindeki kümeleşmenin gelişiminin değerlendirilmesi amacıyla çalışma yapmıştır. Araştırma ile Bursa'daki PVC makine endüstri kümesinin KOBİ sınıfına giren firmaların ağırlıkta olduğunu tespit etmiştir. Kümeye dahil olan firmaların dikey bir bütünleşmeye giderek genelde birbiriyle ilgili, çeşitli üretim kademelerindeki firmalara girdi sağladıkları ve çıktılarını pazar buldukları sonucuna varmıştır.

Eraslan ve dönmez (2017), Türkiye'de kümelenmenin sektörel bazda gelişimini incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada tarım, sanayi ve hizmet sektörlerine yönelik olarak bir kurum ve/veya kuruluş tarafından başlatılan kümelenme girişimleri detaylı bir şekilde incelenmiş ve mevcut durumları analiz edilmiştir. Araştırma ile kümelenme çalışmalarının 2000'li yılların başında başladığı ve ilerleyen dönemlerde ekonomik kalkınma programına alınmasıyla birlikte özellikle sanayi sektörlerine yönelik olarak arttığı tespit edilmiştir. Kümelenmenin gerek bölgesel kalkınmada, gerekse firma düzeyi rekabetçilik düzeyinin artmasında önemli bir araç olduğu sonucuna varılmıştır.

Gözek (2012), kümelenmenin Türkiye'de kırsal ve tarımsal kalkınma açısından uygulanabilirliğini araştırmıştır. Araştırma sonucunda işletmelerin küme içerisinde yer almasının işletmenin büyümesi, satışlarının, ihracatın ve ürün kalitesinin artması, yeni yatırımların yapılması konusunda avantajlar sağladığı tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlarla kırsalda yer alan kırsal sanayi ve kırsal turizm işletmelerinin gelişmesi ve yeni işletmelerin ortaya çıkması açısından kümelenmenin farklı bölgeler için değerlendirilmesinin hem o bölgeler için hem de ülke ekonomisi için yararlı olacağı sonucuna varmıştır.

Acar (2014) İzmir bölgesinde plastik ve medikal sektörlerindeki firmaların kümelenme becerileri ve teknolojik yenilik yapma düzeylerini tespit etmek amacıyla çalışma yapmıştır. Plastik sektöründe 61 (Manisa dahil), medikal sektöründe 46 olmak üzere toplam 107 firma ile anket ve derinlemesine görüşülerek analiz yapılmıştır. Araştırma sonucunda plastik sektöründe yerel ve ulusal, medikal sektöründe ise uluslararası bilgi kaynaklarının yeniliklere daha fazla katkı sağladığı, Plastik sektöründeki yapısal faktörlerin, mekansal yakınlığı belirleyici bir hale getirdiği, firmaların teknolojik yenilikler konusunda yararlandığı dışsal bilgi kaynaklarının başta fuar ve kongreler gibi açık bilgi kaynakları olmak üzere, müşteriler, rakipler ve tedarikçiler olduğu, üniversitelerle yapılan Ar-Ge tabanlı işbirliğinin yetersiz olduğu, her iki sektörde de gruba ilişkin bilinçlilik hali ve aidiyet hissinin yeteri kadar

gelişmediği ve küme aktörleri arasında örgütlü hareket etmeyi sağlayacak güven ilişkilerinin oluşmadığı tespit edilmiştir.

Erkut (2011), Aydın ilindeki kümelenme potansiyeli olan alanların ve bunların rekabet üstünlüklerinin ortaya çıkarmak amacıyla çalışma yapmıştır. Araştırmada, üç yıldız analizi ile Aydın ilinde kümelenme potansiyeli taşıyan sektörler belirlenmiş ve kümelenmenin rekabet avantajı oluşturup oluşturmayacağı Porter'ın Elmas Modeli ile ortaya koymuştur.

Erenler vd. (2011), Denizli tekstil ve hazır giyim işletmelerinin bölgesel yoğunlaşma (kümelenme) göstergelerini ortaya koymak ve öneriler sunmak amacıyla çalışma yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda Denizli'de bulunan tekstil ve hazır giyim işletmelerinin üretimde kullandıkları girdileri temin etme yönünden incelendiğinde iş gücü girdisini yerelden karşıladıkları, hammadde içerisinde birinci derecedeki hammaddeyi yerelden, ara madde birinci ürünü yerelden, ikinci ürün girdisini yerel, yurt içi ve yurt dışından temin ettikleri, yeni makinelerini çoğunlukla yurt dışından satın aldıkları, işletmelerin çoğunluğu taşeron kullanarak üretimlerini gerçekleştirdikleri, geleceğe dönük hedefler olarak pazar paylarını büyütme olduğu, işletmelerin büyük bir çoğunluğunun bölgede bulunan ticaret ve sanayi odalarına kayıtlı olduğu tespit edilmiştir.

Yiğit ve ardıc (2013), kümelerin kendine has kaynakları olup olmadığını ve bu kaynakların neler olduğunu belirlemek için çalışma yapmışlardır. Çalışmayı Kayseri Mobilya Kümelenmesindeki 250 firmanın katılımıyla yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda kümeye özgü kaynakları dört faktörlü bir yapıya sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Faktörlerde yer alan maddeler incelendiğinde birinci faktör adına kurumsal kaynaklar, ikinci faktör adına özelleşmiş kaynaklar, üçüncü faktör adına ilişkisel kaynaklar, dördüncü faktör adına ise finansal kaynaklar olarak ifade edilmiştir.

Kümelenme çerçevesinde ulusal yazında yapılan lisansüstü çalışmaların incelenmesi sonucu sosyal bilimlerde ve fen bilimlerinde yapılan çalışmalar analiz edilmiştir. Lisansüstü düzeyde kümelenme konulu yapılan çalışmalar Tablo 1'de gösterilmiştir;

Tablo 1: Kümelenme ile ilgili Yapılan Akademik Çalışmalar

Yazarı	Çalışmanın Adı	Enstitü	Yayın Türü
Nigar Çağla Mutlucan	Rekabetçi avantaj ve kümelenmeler: Türkiye'deki tekstil, hazır giyim, halı, otomotiv, turizm ve mobilya kümelenmelerinden bulgular	SBE	Doktora
Serkan Demirdöğen	İşletmeler için kümelenmenin önemi ve kümelenme için uygun sektörün belirlenmesi: Erzincan ili üzerine bir uygulama	SBE	Doktora
İhsan Ulaş Kocaoğlu	Firma rekabet gücünü artıran faktörler ve kümelenme yaklaşımı: Türkiye doğal taş kümelenmelerinin rekabet gücü açısından incelenmesi	SBE	Doktora
Hayriye İmer	Türkiye İmalat Sanayiinde Sektörel Kümelenme ve Rekabet Gücü: Seçilmiş Bölgeler İçin Bir Analiz	SBE	Doktora
Ferda Çağlar Erkut	Kümelenme ve Aydın ilindeki kümelenme potansiyeli olan alanlar	SBE	Doktora
Haluk Recai Cezayirlioğlu	Lastik endüstrisi için kümelenme modeli geliştirme ve modelin tedarik zinciri ve lojistik köy yaklaşımları yoluyla, yerel bir bölgeye uygulanması	SBE	Doktora
Gülay Şener Uzcan	TR81 düzey 2 bölgesi orman ürünleri endüstrisinin kümelenme analizi ve rekabet gücü açısından değerlendirilmesi	FBE	Doktora
Süleyman Tiryaki	Tedarikçi bölgelerinde kümelenme ve otomotiv sektöründen uygulamalar	SBE	Doktora
H. Bayram İrhan	KOBİ'lerde kümelenme, girişimcilik ve istihdam: Bayrampaşa trikotaj sektöründe bir araştırma	SBE	Doktora
Aylin Dilek	Endüstriyel kümelenmenin karşılaştırmalı analizi	SBE	Doktora
Haktan Sevsay	Kümelenme faaliyetlerine yönelik mali teşvikler: Türkiye için bir model önerisi	SBE	Doktora
Ömer Şen	Ekonomik coğrafya bağlamında Gaziantep ilinde endüstriyel kümelenme analizi	SBE	Doktora
Nihat Onur Aşıkoğlu	Tepe yönetimin niteliklerinin kümelenme stratejisine etkileri: Afyonkarahisar mermer sektörü örneği	SBE	Doktora
Kübra Yıldırım	Lojistik kümelenmelerin oluşumu üzerine bir araştırma: Ankara lojistik üssü örneği	SBE	Doktora
Nesibe Mirza	Turistik ürüne dayalı destinasyon planlaması: İzmir ili	SBE	Doktora

Kümelenme Üzerine Literatür Taraması

	sağlık turizmi kümelenmesi		
Mehmet Sami Süygün	Uluslararası rekabet gücü stratejisi olarak kümelenme: Mersin yaş meyve sebze kümesi örneği	SBE	Doktora
Mine Halis	Sektörel rekabet gücü ve kümelenme potansiyeli ilişkisi: Bişkek bölgesi kırmızı et sektöründe bir araştırma	SBE	Doktora
Osman Eroğlu	Kent rekabetçiliğinde kümelenme stratejisinin olumlu etkisi ve kümelerin kent rekabetçiliği algısı: Kent rekabetçiliği ve Diyarbakır mermer kümesi örneği	SBE	Doktora
Kıvanç Halil Arıç	Ulusal ve uluslararası rekabetin geliştirilmesinde kümelenme politikası: Kayseri mobilya sektöründe bir uygulama	SBE	Doktora
Hidayet Keskin	Kümelenme ve sektörel bağlantıları açısından Isparta ili orman ürünleri endüstrisinin değerlendirilmesi	SBE	Doktora
Deniz Timurçin	Türkiye'deki KOBİ'lerin rekabet gücü ve rekabet üstünlüğü sağlamada kümelenmenin etkisi	SBE	Doktora
Ergin Temel	Kümelenmenin toprak sanayinde üretim maliyetleri etkisi üzerine bir araştırma TR 83 bölgesi Erbaa örneği	SBE	Doktora
Gökhan Kartal	Bölgesel kalkınmada kümelenme: Türkiye'de turizm kümelenmesi (2000-2012)	SBE	Yüksek Lisans
Kübra Yıldırım	Sanayi kümelenmesi yaklaşımı içerisinde Ankara Ostim medikal sanayi kümelenmesinin değerlendirilmesi	FBE	Yüksek Lisans
Erkan Güneş	Turizm kümelenmesi ve Erzurum bölgesi turizm kümelenme potansiyeline yönelik bir araştırma	SBE	Yüksek Lisans
Gizem Kezban Çakmak	Küresel ve yerelin etkileşimi: Denizli havlu ve bornoz kümelenmesinin sosyo-ekonomik gelişimi	SBE	Yüksek Lisans
Fatih Altınel	Bankacılık sektörünün bulanık kümelenmesi üzerine deneysel bir çalışma	SBE	Yüksek Lisans
Pınar Duman	Tekstil sektöründe kümelenme: Adıyaman'da bir alan çalışması	SBE	Yüksek Lisans
Özgür Tekingöz	Dijital yayıncılıkta içerik izleme oranlarına göre müşteri kümelenmesi	FBE	Yüksek Lisans
Mehmet Karaköse	Türk savunma sanayisini geliştirmeye ve desteklemeye yönelik yeni bir strateji: Kümelenme	FBE	Yüksek Lisans
Muhammet Esat Tiryaki	Kümelenme yaklaşımı çerçevesinde mekânsal yoğunlaşma-rekabet ilişkisi: İstanbul Merter Tekstil	FBE	Yüksek Lisans

	Merkezi örneği		
Gülhan Duran	Bucak ilçesi mermer sektörü kümelenme düzeyi üzerine bir araştırma	SBE	Yüksek Lisans
Pınar Herdem	Rekabet avantajı sağlamada bir araç olarak kümelenme: Konya yazılım ve ARGE firmaları üzerine bir alan araştırması	SBE	Yüksek Lisans
Muhammed Oral	Kümelenme yaklaşımının firma performansına etkisi: Ankara OSTİM örneği	SBE	Yüksek Lisans
Satı Yıldız	Kümeleme ve Türkiye'de kanser kümelenmesi	SBE	Yüksek Lisans

Kümelenme ile ilgili yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde kümelenmenin hem Sosyal bilimlerde hem de fen bilimlerinde yüksek lisans ve doktora düzeyinde araştırmalara konu olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaların konu başlıkları incelendiğinde; üretim, tarım, hizmet, sağlık sektörüne yönelik araştırmaların olduğu gözükmemektedir. Kümelenme çalışmaları sektörel detaylar açısından incelendiğinde tekstil, orman ürünleri, doğal taş, mermer, turizm, bilişim, otomotiv, bankacılık, medikal sanayi, mobilya, lojistik, lastik, savunma sanayi, yazılım sektörlerini kapsayan çalışmalar olduğu gözükmemektedir. Çalışmaların konu başlıkları değerlendirildiğinde; bölgesel kalkınma ve rekabet ilişkisi, ilin veya bölgesinin kümelenme düzeyleri, belirlenen bölgenin veya ilin kümelenme potansiyeli olan sektörler açısından inceleyen çok sayıda araştırmanın olduğu, kümelenmeye sağlanan mali teşvikler ve kümelenmenin üretim maliyetlerine etkileri açısından inceleyen birer çalışma olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Küreselleşmeyle ulusal ve uluslararası pazarlarda oluşan yoğun rekabet ortamında rekabet avantajı elde etmek için yeni yöntem olarak kullanılan kümelenmeler dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı sektörler ve bölgelerde uygulama alanı bulmuştur. Kümelenme, ülkemizde de 2000'li yıllardan sonra sektörel ve bölgesel bazda rekabet avantajı elde etmek ve bölgesel kalkınma için kullanılmaya başlamıştır. Yapılan kümelenme uygulamalar incelendiğinde bölgelerde öne çıkan sanayi, turizm, sağlık, tarım gibi sektörlerde kümelenme uygulamaları başlatılmıştır. Elde edilen başarılı kümelenme uygulamaları sonucu diğer bölgelerde de kümelenme çalışmalarının başlatılmıştır. tur.

Kümelenme Üzerine Literatür Taraması

Literatür taraması sonucu ulusal yazında çok sayıda lisansüstü ve makale çalışması yapıldığı tespit edilmiştir. Yapılan çalışmalar incelendiğinde kümelenmenin çok farklı sektör ve bölge için uygulandığı tespit edilmiştir. Araştırmaların içerikleri detaylı incelendiğinde kümelenme için potansiyel sektörlerin ve bölgelerin tespiti, uygulanma sonuçlarının değerlendirilmesi, üretim maliyetlerine etkisi, sağladığı mali destekler yönünden araştırmalar oldukları tespit edilmiştir. Kümelenmenin araştırmalara konu olması, kümelenme çalışması yapılacak sektör ve bölgeler için benchmarking yapma imkanı vermektedir.

Yapılan çalışmalarda kümelenmenin üretim maliyetlerine ve dönem maliyetlerine etkileri, kümeye dahil olan işletmelere sağlan vergi avantajları, kümelere sağlanan destekler, küme uygulama sonuçlarının değerlendirilmesine yönelik çalışmaların yetersiz olduğu, literatürdeki bu açığı giderecek çalışmaların yapılması gerektiği tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Acar, S. (2014), Endüstriyel Kümelenmenin Yenilikçilik Sürecine Etkilerinin Analizi, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Türkiye.
- Akdağ, R., Mete; M. ve Emhan, A. (2014), "Diyarbakır Tekstil Ve Hazır Giyim Sektörünün Elmas Modeli İle Kümelenme Analizi", Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, 19(2): 323-341.
- Alp, S. (2009), "Küme Ekonomilerine Bir Bakış Ve Spesifik Bir Örnek Olarak Bursa Pvc Makine Endüstri Kümesi", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (10): 187-202.
- Alsaç, F. (2010), "Bölgesel Gelişme Aracı Olarak Kümelenme Yaklaşımı ve Türkiye İçin Kümelenme Destek Modeli Önerisi", DPT Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Alüftekin,N., Yüksel, Ö., Taş, A., Çakar, G. ve Bayraktar, F. (2009), "Küresel Krizden Çıkışta Kümelenme Modeli: Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü Örneği", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 5.(10): 1-19.
- Aziz, K. A. ve Norhashim, M. (2008), "Cluster-Based Policy Making: Assessing Performance and Sustaining Competitiveness", Review of Policy Research, 25 (4): 349-375.
- Bacanak, Ç. ve Altaş, F. (2011), "Kümelenme Politikaları ve Öneriler", Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 2(2): 1-13.
- Beyaz Kitap (2008), Türkiye İçin Kümelenme Politikasının Geliştirilmesi.
- BSTM (2012), Kümelenme Destek Programı Başvuru Rehberi.

- Cansız, M. (2011), Türkiye’de Kümelenme Politikaları ve Uygulamaları, Ankara: Ümit Ofset.
- Çetin, A., Tekmen, E.E., Karaahmetoğlu, O. ve Torun, T. (2016), "Kümelenme Faaliyetlerinin Samsun Medikal Kümesindeki Firma Yöneticilerince Değerlendirilmesi: Beklentiler ve Sonuçlar", Ege Stratejik Araştırma Dergisi, 7: 69-91.
- Eraslan, İ.H. ve Dönmez, C.Ç. (2017), "Endüstriyel Kümelenme Uygulamalarının Türkiye Geneline İncelenmesi: Sanayi, Tarım ve Hizmet Sektörleri Açısından Bir Değerlendirme", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 16(61): 325-368.
- Erenler, G., Alüftekm, N., Yüksel, Ö., Taş, A. ve Bayraktar, F. (2011), "Denizli Tekstil Hazır Giyim Sektörü Bölgesel Yoğunlaşma (Kümelenme) Göstergeleri", Endüstri Mühendisliği Dergisi, 23 (2): 2-27.
- Erkut, F.Ç. (2011), "Kümelenme ve Aydın İlindeki Kümelenme Potansiyeli Olan Alanlar", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Aydın, Türkiye.
- Gözek, S. (2012), "Kümelenme ve Türkiye’de Kırsal ve Tarımsal Kalkınma Açısından Uygulanabilirliği", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Adana, Türkiye.
- Herdem, P. (2014), "Rekabet Avantajı Sağlamada Bir Araç Olarak Kümelenme: Konya Yazılım ve ARGE Firmaları Üzerine Bir Alan Araştırması", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Konya, Türkiye.
- İmer, H. (2015), "Türkiye İmalat Sanayiinde Sektörel Kümelenme ve Rekabet Gücü: Seçilmiş Bölgeler İçin Bir Analiz", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Türkiye.
- Kaygalak, İ. (2013), "Türkiye Sanayi Coğrafyasında Endüstriyel Kümelenme ve Bölgesel Yoğunlaşma Eğilimi", Beşeri Coğrafya Dergisi, 1 (1): 67-81.
- Keskin, H. (2009), "Kümelenme ve Sektörel Bağlantıları Açısından Isparta İli Orman Ürünleri Endüstrisinin Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, Türkiye.
- Kuah, A. T. H. (2002), "Cluster Theory and Practice: Advantages for the Small Business Locating in Vibrant Cluster", Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship, 4 (3): 206-228.

Kümelenme Üzerine Literatür Taraması

- Kunt, V. (2010), "Kümelerin Rekabetçi Avantaj Sağlamalarında Kümelenme Stratejisinin Rolü ve Bir Uygulama", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Türkiye.
- Kuşat, N. (2010), "KOBİ'ler İçin kümelenmelerin Önemi ve Turizm Sektörü İçin Kümelenmelerin Uygunluğunun Araştırılması", Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 2(2): 115-138.
- Madran, C. ve Süygün, M.S. (2015), "Uluslararası Rekabet Gücü Stratejisi Olarak Kümelenme: Yaş Meyve Sebze Kümesi Vaka Analizi", Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 16: 71-86.
- Malmberg, A. ve Power, D. (2006), "True Clusters A Severe Case of Conceptual Headache", Clusters and Regional Development, Edited by Bjorn Asheim, Philip Cooke and Ron Martin, Routledge Taylor&Francis Group: 50-68.
- Margareta, R.T. (2014), "Clusters: Innovation, Knowledge and Competitiveness In The Wood Processing Industry Faculty of Management", The Bucharest University of Economic Studies, Romania. 2 (6): 81-86.
- OECD (1996), Industrial Competitiveness, Directorate for Science, Technology and Industry.
- Oral, M.(2014), "Kümelenme Yaklaşımının Firma Performansına Etkisi: Ankara Ostim Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye.
- Öz, G.D. (2016), "Kümelenme Düzeyi Üzerine Bir Araştırma: Bucak İlçesi Mermer Sektörü Örneği", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15): 147-163
- Porter, M. (1998), Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, November-December.
- Sevsan, H. vd. (2013), "Turgutlu İnovasyon Temelli Kümelenme Stratejik Planı", İzmir: Zafer Kalkınma Ajansı.
- Süygün, M. S. (2013), "Uluslararası Rekabet Gücü Stratejisi Olarak Kümelenme: Mersin Yaş Meyve Sebze Kümesi Örneği", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, Türkiye.
- Şahin, Ş. (2016.), "Kümelenmenin KOBİ'lerin İhracat Performansına Etkisi: Kuyumcukent Örneği", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.

- Temel, E. (2017), "Kümelenmenin Toprak Sanayinde Üretim Maliyetleri Etkisi Üzerine Bir Araştırma TR 83 Bölgesi Erbaa Örneği", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, Türkiye.
- Tutar, F., Tutar, E. ve Eren, M.V. (2011), "Bölgesel/Yerel Ekonomik Kalkınmanın Popülerleşen Yüzü: Kümelenme", Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 3 (2): 94-116.
- Yıldız, S. ve Alp, S. (2014), "Bir Kümelenme Örneği Olarak Kars Kaşar Peyniri Endüstri Kümesi", H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32(1): 249-272.
- Yiğit, S. ve Ardic, K. (2013), "Kümelenme ve Kümeye Özgü Kaynakların Belirlenmesi", İşletme Bilimi Dergisi, 1(1): 35-55.
- Yiğit, S. (2014), "Kümelenme Teorisi: Kavramsal Bir Çerçeve", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 107-128.
- Yüzbaşıoğlu, E., Ören, V.E. ve Şahin, T. (2016), "Turizm Kümelenmesi: Uşak İli Turizm Kümelenme Potansiyeli", Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Nisan: 187-200.